

Olga Dagmara Kania

MSc. Eng. Arch.

City Rebuilding Laboratory, Institute of Cities and Regions Design

Faculty of Architecture

Cracow University of Technology

olgadkania@gmail.com

City of the bishops of Kraków. The preserved traces of the history of Sławków**Miasto biskupów krakowskich. Zachowane ślady historii Sławkowa****Abstract**

The paper features the case of the town of Sławków, which is located in Zagłbie Dąbrowskie in the Silesian Voivodeship and is counted among those medieval towns that have preserved their original urban layout. Based on the author's observations, as well as an analysis of available sources, the paper discusses the state of the preservation of architectural elements that are proof of the activity of Kraków's clergy during the early XIII century, as well as the further transformation of said elements over the course of history. Other historical elements that create the distinctive style of the town's architecture – like arcades – have also been pointed out by the author.

key words: *Sławków, Zagłbie Dąbrowskie, timber architecture, historical urban layout Kingdom of Poland.*

Streszczenie

W artykule przedstawiono przypadek miasta Sławkowa, leżącego na terenie Zagłbia Dąbrowskiego w województwie śląskim, zaliczającego się do grona miast średniowiecznych z zachowanym pierwotnym układem urbanistycznym. Na drodze obserwacji autorki, a także analizy dostępnych źródeł, wykazano stan zachowania elementów architektonicznych będących dowodem działalności duchowieństwa krakowskiego w początkach wieku XIII, a także dalsze ich przeobrażenia na przestrzeni wieków. Zwrócono także uwagę na inne elementy historyczne kreujące charakterystyczny styl zabudowy miejskiej – tzw. zabudowę podcieniową.

słowa kluczowe: *średniowiecze, Królestwo Polskie, Zagłbie Dąbrowskie, Sławków, historyczny układ urbanistyczny, architektura drewniana*

Kraków was built on bread from Sławków¹

In the western part of the historical land of Olkusz lies one of the oldest towns of Poland – Sławków, located by the Biała Przemsza river, with its history reaching over 700 years into the past. The location of the town on the Via Regia trade route, which led from Kraków to Wrocław, caused the town to become the main mining and trading settlement of the Kraków bishops during the XII and XIII centuries, simultaneously strengthening its position as the most important mining site in Małopolska. According to existing sources, the first archaeological traces date the existence of a settlement on the grounds of the current town of Sławków to the XII century [Pierak 1992]. The cemetery, constituting the burial site of the pre-incorporation settlement, so-called Old Sławków, which was discovered in the church of St. Nicolas, is also from this century. The key point in the history of the town was its transfer to the bishops of Kraków [Kiryk 2001: *passim*]. At the same time, there is no precise information pointing to a particular date of the town's transfer. The presence of the year 1220 in historical sources, when the bishop Iwo Odrowąż was to transfer a part of the profits from the Sławków inn to the Monastery of the Holy Spirit in Prądnik, however, remains a fact [Długosz: 38].

Sławków became a town during the same period as the incorporation of the oldest cities of Małopolska, in the XIII century. Due to the fact that the incorporation document has not survived, the precise establishment of the date can only be done on the basis of documents that mentioned Sławków in some manner. The settlement acquired its city rights most probably in the XIII century, which is supported by a document from the 30th of November 1286 [Rajman 1998: 39], containing the agreement between bishop Paweł of Przemanków and Leszek Czarny. Proof of the existence of the town charter in this period can be found in the following fragment of the text:

The castellany of Sławków, along with the town and all of its villages and inhabitants is to make use of the same freedoms, that it possessed during the times of Bolesław the Chaste'. [Piekosiński 1874: 88]. This date is considered symbolic for the obtainment of the town charter, which is why we should assume that the town's history dates back to more than 700 years. As Rafał Malik [2005: 23] wrote: *In 1391, these lands* (belonging to the castellany of Chrzanów – author's note) *were incorporated into the castellany of Sławków, which has been attested for the first time in 1286.*

Later documents related to the law on which the town's charter was based point to its incorporation between 1279 and 1286. Sławków is thus one of the oldest Polish towns. Most of the information regarding the first rulers of the town and the burghers are only conjecture, based on sparse information contained in literary sources. Under the Piasts, in the following century, the town belonged to the lands of Kraków. It formed the foundation for the establishment of a castellany – the Sławków key. It included the neighbouring villages and settlements, which were located within current cities of Zagłębie Dąbrowskie and Olkusz regions: Jaworzno, Ciężkowice, Strzemieszyce, Bolesław, Porąbka, Bukowno and others. The bishops of Kraków ruled the Sławków key from the year 1286. Apart from wielding both lay and religious power, they were also entitled to the goods of the land of Sławków – precious metals and locally mined minerals.

---

¹ *Na sławkowskim chlebie Kraków zbudowano* – a saying that entered usage after the rebuilding of Kraków from the destruction wrought by the Tartar raids in the years 1241 and 1259 with the active participation of craftsmen from Sławków.

The wealth of natural resources is associated with another important matter, namely – the location of the town atop a hill. This location was not chosen by accident. The area boasts numerous rich ore deposits, which has led to the establishment of the city in their vicinity, regardless of the less than optimal terrain. It is highly likely that all the urban achievements cannot be attributed solely to the development that occurred in the XIII century, as the main part of the town's development probably occurred in centuries prior, although no documentation that could confirm this could be found. According to assumptions made by archaeologists, Sławków's mining industry was probably associated with a pre-incorporation settlement located below the town, near the Biała Przemsza river, called Old Sławków. As it was already mentioned, Sławków was located on the trail outlined by the *Via Regia* trade route, which, in combination with outstandingly rich mineral deposits, has caused a rapid and booming economic development of the town. The fact of the existence of ul. Sławkowska in Krakow, which led in the direction of Brama Sławkowska (Sławków Gate – transl. note, it was destroyed in the XIX century) is a testament to the great importance of the town. The main trading resources of the town were ores of lead and silver (which were also found in Olkusz). The town's inhabitants also traded salt, in addition to practising craftsmanship, agriculture and animal husbandry. Towards the end of the XIII century, Sławków constituted a strategically important trading centre. The town developed dynamically and prospered, making use of numerous privileges, with the town's golden period of development coming between the XIII and XIV centuries. During the turn of the XIV century, the town was transformed by the mercenary army of Muskata into a fortress, from which armed raids would be carried out on the villages and towns of Małopolska.

The most important historical structures of medieval Sławków

Without a doubt, Sławków constitutes one of the oldest and most important, from a historical point of view, towns of southern Poland. The priceless historical monuments of the land of Sławków include the medieval urban layout, with a centrally located market with a square floor plan. The buildings that surround it are from later times, while the oldest preserved historical structure in the area of the market square is the inn – the Austeria (fig. 1, 2), which is dated to the year 1701. Other significant structures, which are a testament to the many centuries of the history of the grod on the Biała Przemsza river, are the ruins of the castle and the church.

Fig.1. Austeria Inn. Probable date of foundation – 1701. Photo by O. Kania, 2016.

Ryc. 1. Karczma Austeria, której powstanie datuje się na 1701 rok. Fot. O. Kania, 2016.

Fig. 2. Austeria. View of the façade with arcades from the market side. Photo by O. Kania, 2016.

Ryc. 2. Austeria. Widok elewacji z podcieniami od strony rynku. Fot. O. Kania, 2016.

Jan Długosz, in his catalogue of the bishops of Krakow, mentions the foundation of a miners' hospital in the area of Sławków by bishop Pełk, followed by that of the church of the Holy Cross and the parish, with all of these events supposedly taking place in the year 1203. The wider archaeological research does not seem to fully support the truthfulness of this, however, we can still assume that these events took place in the XIII century. It is possible, that a temple – also made of timber – could have stood on the hill. The town, without a doubt, must have been a settlement with a significant population, which is supported by the existence of a religious structure – a church – while at the same time amassing a sizeable treasury, which is proven by the presence of numerous inns (including the still existing Austeria).

The Church of St. Nicholas is a very important preserved element of the historical pedigree of the lands of Sławków. This structure is from the XIII century. The appearance of these types of building was invariably linked with the aforementioned transformation from a village into an urban centre. It is highly probable that the site of the church was previously occupied by a timber religious structure. The presbytery of the church (fig. 3), with a rectangular shape, is dated to pre-incorporation times, which is attested by the use of the following architectural details – brick was used in the construction of its walls, while the vaulted ceilings and plinths were made from stone, the eastern facade features a grouping of three windows, of which the central one is positioned slightly higher. In addition, decorative elements, such as friezes, cornices, and the pattern of the bricks within the wall that is typical of the turn of the XIII century (two facing with the side, one facing with the front), attest to its resemblance to monastic churches, the construction of which is also dated to the XIII Century (Sandomierz, Mogiła) [Szydłowski 1928:93-95].

Fig. 3. Church of St. Nicholas. View on the medieval chancel. Photo by O. Kania, 2016.

Ryc. 3. Kościół w. Mikołaja. Widok na redniowieczne prezbiterium. Fot. O. Kania, 2016.

The most important evidence of the reign of the bishops of Kraków in Sławków is the castle (fig. 4), which has not survived, and the construction of which is estimated to have occurred in the XIII century. Its construction was initiated by the bishops of Kraków, of whom we can single out Paweł of Przemanków. The original castle was probably 123 by 90 m, and had a floor plan in the shape of an irregular rectangle. The walls had a thickness of between 2 m – 3 m and a height of around 7 m [Pierzak 2002: *passim*].

Fig. 4. Castle Hill. Photo by O. Kania, 2016.

Ryc. 4. Wzgórze zamkowe. Fot. O. Kania, 2016.

Due to historical tensions associated with the bishop's conflict with Leszek Czarny, the construction was halted and then resumed in the year 1284. Subsequent violent times had a significant influence on the castle. In 1289, due to the conflict of the bishopric with Henry IV Probus, the castle was taken by the prince. The castle then changed hands, becoming the domain of bishop Jan Muskata. During his sovereignty over the castle, the structure was expanded, including the addition of defensive elements – an earthen wall with a gate and a moat. Furthermore, the walled elements were reinforced and modernised, as they were initially constructed in a neglectful manner and from a weak material (dolomite) and in a way that was often at odds with the principles of construction. The residential tower was also expanded, in addition to the construction of more service buildings. During later years, another structure that had a direct connection to the bishopric of Krakow was built – the so-called Lamus, the construction of which is dated to the XVII century, however, by means of archaeological research, the existence of thick underground walls was discovered, which can indicate a far earlier construction. The most probable purpose of the building was that of a recreational residence of the bishop [Pierzak 1998: *passim*].

Urban layout

Sławków belongs to the small group of Polish towns that have had their urban layout preserved in a clear and unchanged manner (fig. 5). Based on the documentation of the plan of the town, we can obtain a clear oval outline with a regular grid-like pattern, which is slightly altered in the eastern part by the church and the castle hill. The regular spatial layout of the city constitutes evidence that the incorporation of Sławków was performed from the ground up, and the town that was being incorporated was meant to have a regular, grid-like layout. The place of the foundation on an uneven hill confirms the

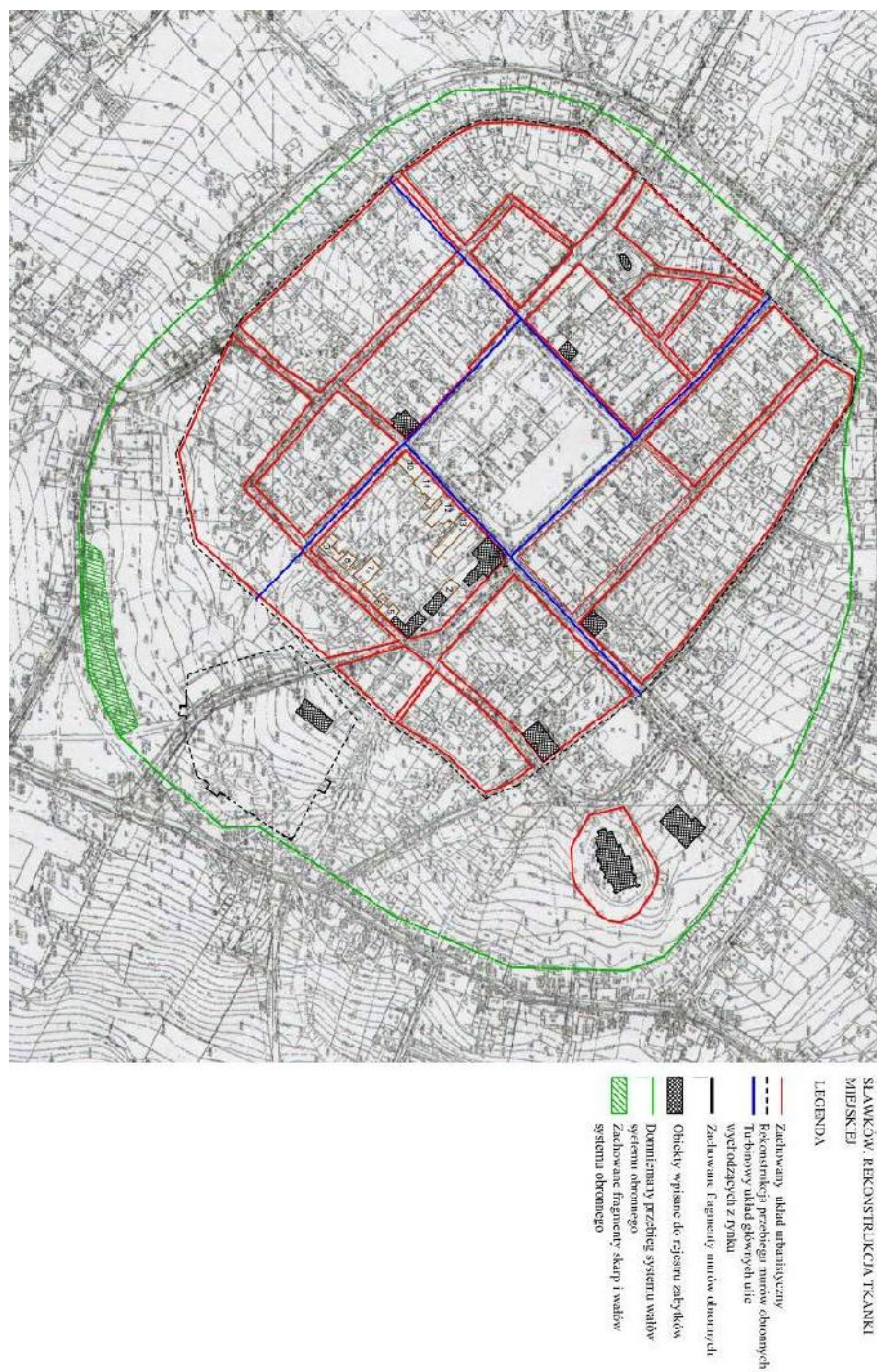

Fig. 5. Urban tissue reconstruction. Fig. by O. Kania, 2015.

Ryc. 5. Opracowanie rekonstrukcji tkanki miejskiej. Rys. O. Kania, 2015.

mining character of the locality, associated with the mining of metal ores. The outer outline of the city has been established by the streets: Zwalna, Młyńska, Browarna, Zakościelna and Waryńskiego streets, which form a closed loop. Over the course of time, the streets mentioned above were outlined on the outer side of the historical town fortifications, which constituted the original limits of the urban layout of the town. Traces of historical town fortifications were particularly well preserved in the south-eastern part of the town, at the crossing of Browarna and Młyńska streets, where a fragment of the tall earthen wall and its moat is still visible.

The centre of the original town was a square market place that was 114 m by 114 m, with two streets extending from the corner at a right angle to each other, providing the outline of the regular rectangles of the blocks near the market, with a parallel layout.

When characterizing the plan of Sławków, as a settlement that had a defensive character, we should underline its size, which came about by the inclusion of pre-incorporation, strategic elements, namely the castle of the bishops of Kraków and the Church of St. Nicolas into the urban fortification system. The outer closure of the grid was composed of streets that were delineated along the outer outline of the town, with corners in the shape of semicircles, in parallel to the direction of the span of the defensive system of the town. The layout of the streets that is preserved to this day (Podwalna, Wikle) precisely illustrates the original outline of the fortification system – the fortified walls. The line that indicates the path of the fortification system is broken by the elements that were included into the defensive system – the church and the castle, which were introduced into it as the town developed [Pierzak 1988: *passim*].

During the period of the incorporation, there were two town gates. The south-eastern, called the Kraków Gate, and the north-western, called the Bytom Gate. The town also had two entryways – Pilecka (in the direction of Pilica) and the Castle entryway, which led to the castle. The area near the Bytom Gate was the probable location of the hospital of the Order of the Holy Spirit, along with a monastery and the church of St. John (none of the abovementioned structures has survived into the modern times), whilst the castle, as well as the Church of St. Nicolas, was located outside of the dense urban environment, yet still within the limits of the city walls. The *Via Regia* trade route passed through the northern part of the town, leading from Kraków, through Olkusz and Bytom, to Wrocław, forming a part of the longest trade route that connected eastern and western Europe. It ran through the Market Square and the Small Market, towards the east [Pierzak 1998: *passim*].

Evaluation of the preservation of the urban layout

The town of Sławków has had its fair share of natural disasters and their consequences, in the form of damage done to the original urban environment (most fires occurred in the XIV century). The rebuilding of the town was carried out without modifying the original urban layout, due to the fact that the rebuilding efforts were based on existing parcels and foundations. In the XVI century, the expansion of Sławków moved towards the suburbs, into the areas located to the north-east [Kiryk, 2001: *passim*]. The layout of the streets outside of the strict city centre – the market – would slightly change during the rebuilding. The parcels were larger, while the remains of the medieval fortification system in the form of earthen walls and moats would exist in their original form until the year 1791 [Pierzak 1988: *passim*].

Currently, Sławków can be counted among those cities, where the urban layout of the strict city centre and its vicinity has been largely left in its original state, with only

individual elements being altered as a result of the changing needs and other independent factors. The market remained a square, 114 m by 114 m. Due to changes in the width of the parcels, which was probably a result of the unsanctioned stealing of land for construction and, as a consequence, has led to the closing off of vehicular traffic along the street leading from the Market to Podwalna street and to Kozłowska street.

Evaluation of the preservation of architectural and urban substance

In the XIX century, the town's buildings were predominantly made of timber. It was only at the end of the century that masonry construction with roofs covered with steel sheets and tiles would developed. It is not difficult to imagine that, as a consequence of natural disasters in the form of numerous fires, the original buildings of Sławków's market square did not survive. The only exception is the building of the Austeria – the inn, the foundations of which are dated to the XIII century. This building started to be used in this form in the year 1701 and fulfils it to this day (fig. 1,2). The structure is located in the south-eastern part of the market square, at the mouth of Legionów Polskich street, in the direction of Kraków. The building is oriented with its frontal facade towards the market, whilst its side facade runs along Mały Rynek street, which leads to the Small Market. The building is covered by a Polish-style combination roof, covered with wooden shingles. Furthermore, the building is a part of the Timber Architecture Trail of the Silesian Voivodship.

At the centre of Sławków's market is the town hall, its current form dating to the beginning of the XX century. There had been a timber building in its place, which represented a style of buildings that were typical for the market – it had arcades supported by masonry columns, and had a Polish-style combination roof covered with shingles.

The remaining part of the buildings surrounding the market has not survived in its original form. Most of the buildings are from the second half of the XIX century, and the northern frontage was rebuilt in its entirety due to the complete destruction of the town's urban tissue by a fire [Kiryk 2001]. Nevertheless, we can observe certain distinct elements within the buildings that surround the market. Elements that, despite independent factors, were partially preserved. One distinct, repeating element of the town's architecture are arcades, which can be seen in so-called arcade houses. The quality that makes them stand out is the occurrence of elements such as a Polish-style combination roof, originally covered with shingles, as well as masonry columns which make up the arcades. Their construction is dated to the final years of the XVI century. Buildings that have this type of architecture include those located in the streets that lead from the market, like the aforementioned Austeria or the Corner house at Biskupia street 2, dated to the XVI/XVII century. The building's roof is currently covered with bituminous waterproofing, being originally covered with wooden shingles. The arcade of the building is supported by five masonry columns, on stone plinths (fig. 6) [Kiryk 2001]. The existence of these types of buildings allows us to assume, that almost the entirety of the buildings near the square once looked like this.

In the south-eastern part of Sławków there is one of the oldest historical buildings of the town, the aforementioned church of St. Nicolas (fig. 3), the oldest part of which has been survived – the original medieval presbytery. In the south-eastern part of the town are two of the oldest historical buildings of the town – it is the church of the Holy Cross, which is the dominant of the historical part of the town. The apse contains a surviving gothic arcade frieze, while the near the tower there is an original gothic narthex. The tower was once probably taller and more massive – playing a defensive role due to the incorporation of the church into the town's fortification system [Pierzak: 1988]. We

should also mention the second oldest building of Sławków's historical urban tissue – the castle of the bishops of Kraków and the castle hill itself, featuring the remains of the medieval fortification system. The shape of the castle hill, with elements of the moat and fragments of the defensive walls, has survived to this day in the area of Browarna, Staropocztowa and Zamkowa streets.

Fig. 6. Arcade house in Sławków. A house in the southwestern part of square. Photo by O. Kania, 2016.

Ryc. 6. Dom podcieniowy w Sławkowie. Dom w południowo-zachodniej pierzei. Fot. O. Kania, 2016.

Conclusion

The town of Sławków, located on the river Biała Przemsza, constituting an important point on the historical map of Małopolska, is a place worthy attention for numerous reasons. While counting the oldest and most valuable urban centres of Poland, we should not leave out Sławków, a town that, while small, is full of historical treasures. This once dynamically developing and wealthy settlement, where mining was the dominating industry, trade was booming (due to the town's location along one of Europe's most important trade routes) probably still hides numerous secrets. All of those that have been revealed, provide us with a lot of new information about the development of Polish medieval settlement. Despite the violent economic and political history of the town, tied to historical events or natural disasters, many wonderful structures were able to survive.

Na sławkowskim chlebie Kraków zbudowano²

W najdalej wysuniętej na zachód części historycznej ziemi olkuskiej znajduje się jedno z najstarszych miast Polski – Sławków, położony nad rzeką Białą Przemszą, którego dzieje historyczne liczą przeszło 700 lat. Strategiczne położenie miasta na szlaku handlowym *Via Regia*, wiodącym z Krakowa do Wrocławia sprawiło, że w XII i XIII wieku miasto stanowiło główną osadę górniczo-handlową dla biskupów krakowskich, umacniając jednocześnie pozycję najważniejszego ośrodka górnictwa w Małopolsce. Według istniejących źródeł, pierwsze ślady archeologiczne datują istnienie osady na terenach obecnego miasta Sławkowa na XII w [Pierzak 1992: 51]. Z tegoż wieku pochodzi cmentarzysko, które odkryto na terenie wzgórza, gdzie znajduje się kościół św. Mikołaja – miejsce pochówku mieszkańców osady przedkolacyjnej, czyli tzw. starego Sławkowa [Pierzak 1992]. Kluczowym punktem w dziejach miasta było przekazanie go we władanie biskupów krakowskich [Kiryk 2001: 80]. Jednocześnie nie ma jednej precyzyjnej informacji wskazującej na dokładną datę przekazania grodu. Faktem jest jednak pojawienie się w źródłach historycznych roku 1220, kiedy to biskup Iwo Odrowąż miał przekazać część dochodów z karczmy sławkowskiej na rzecz Prądnickiego klasztoru św. Ducha [Długosz 1864: 38].

Status miasta, Sławków uzyskał w czasie lokacji najstarszych miast małopolskich w XIII wieku. Ponieważ akt lokacyjny nie zachował się do dzisiejszych czasów, dokładne wyznaczenie daty opierać się może jedynie na podstawie dokumentów, które w jakiś sposób o Sławkowie traktowały. Osada najprawdopodobniej uzyskała prawa miejskie w XIII wieku, czego dowodzić ma dokument z dnia 30 listopada 1286 roku, gdzie zawarto treść ugody między biskupem Pawłem z Przemankowa a Leszkiem Czarnym [Rajman 1998: 39]. Dowodem na istnienie nadania prawa miejskiego w tym okresie ma poniższy fragment dokumentu: *Kasztelania sławkowska wraz z miastem i wszystkimi wsiami i mieszkańcami używać ma tych samych swobód, które za czasów Bolesława Wstydliwego posiadała* [Piekosiński 1874: 88]. Tę więc datę uznaje się za symboliczną dla uzyskania prawa miejskiego, w związku z tym zakładać należy, że historia miasta liczy sobie ponad 700 lat. Jak pisze Rafał Malik: „W 1391 roku ziemie te (należące do kasztelanii chrzanowskiej – przyp. autora) przyłączono do kasztelanii sławkowskiej, po raz pierwszy wzmiankowanej w 1286 roku.” [Malik 2005: 23].

Z późniejszych dokumentów dowiadujemy się, że miasto podlegało prawu średzkiemu, a następnie magdeburskiemu. Większość informacji na temat pierwszych włodarzy miasta i mieszczan to tylko przypuszczenia, oparte o nieliczne informacje zawarte w piśmiennictwie. Więcej informacji przynoszą kolejne wieki, kiedy to Sławków wcielono do państwa Piastów i miasto to znalazło się na terenie ziemi krakowskiej. Stanowiło to podwaliny pod utworzenie kasztelanii – klucza sławkowskiego. W jej skład wchodziły okoliczne wsie i osady, leżące na obszarze dzisiejszych miast Zagłębia Dąbrowskiego i Ziemi Olkuskiej: Jaworzno, Ciężkowice, Strzemieszyce, Bolesław, Porąbka, Bukowno i inne. Biskupi krakowscy sprawowali swoje rządy na kluczu sławkowskim od 1286 roku. Oprócz władzy świeckiej i kościelnej mieli także prawa do dysponowania dobrami ziemi sławkowskiej – kruszywami górniczymi oraz lokalnie wydobywanymi minerałami.

---

² *Na sławkowskim chlebie Kraków zbudowano* – powiedzenie, które weszło do użycia po odbudowie Krakowa po najazdach tatarskich lat 1241 i 1259, gdzie czynny udział brali rzemieślnicy sławkowscy.

Z pokładami zasobów naturalnych łączy się kolejna niezwykle istotna kwestia, czyli położenie miasta na wzgórzu. Nieprzypadkowo wybrano właśnie tę lokalizację. W okolicy występowały liczne i bogate złoża kruszców, co sprawiło że nie zważając na niesprzyjające ukształtowanie terenu, miasto zostało ulokowane w ich pobliżu. Wysoce prawdopodobne jest, że wszelkie osiągnięcia miejskie nie mogą być przypisywane jedynie rozwojowi dokonанemu w wieku XIII, prawdopodobnie największy rozwój miasta przypada na wieki poprzedzające, jednak nigdy nie odnaleziono dokumentacji, która potwierdzałaby ten fakt. Według przypuszczeń archeologów, górnictwo sławkowskie zapewne związane było z położoną niżej od miasta osadą przedkolacyjną, zlokalizowaną nad rzeką Białą Przemszą, zwaną Starym Sławkowem. Jak wspomniano, Sławków jest przy linii wyznaczanej szlakiem handlowym *Via Regia*, co w połączeniu z wyjątkowo bogatymi pokładami surowców mineralnych spowodowało szybki i prężny rozwój gospodarczy miasta. O wielkim znaczeniu miasta może świadczyć fakt istnienia w Krakowie ulicy Sławkowskiej, prowadzącej w kierunku Bramy Sławkowskiej, obecnie nieistniejącej [Świszczowski 1955: 163]. Głównymi zasobami miasta były rudy ołowiu, srebra (występujące także w Olkuszu). Handlowano także solą, zajmowano się rzemiosłem, rolnictwem, hodowlą. Pod koniec XIII wieku Sławków stanowił już bardzo ważny ośrodek strategiczny i handlowy. Miasto rozwijało się dynamicznie i pomyślnie, korzystając z licznych przywilejów, a złoty okres jego rozwoju przypadł na XIII i XIV wiek – o czym świadczy pojawienie się ulicy Sławkowskiej nie tylko w Krakowie, ale i we Wrocławiu. Wskazuje to na świadectwo wielkiej roli miasta w przeszłości. Na przełomie XIII i XIV wieku miasto zostało przekształcone przez najemne wojska bp. J. Muskaty w twierdzę, z której dokonywane były zbrojne najazdy na wsie i miasteczka Małopolski.

Najważniejsze obiekty historyczne średniowiecznego Sławkowa

Bez wątplenia Sławków stanowi jedno z najstarszych i najważniejszych, z historycznego punktu widzenia, miast południowej Polski. Do bezcennych zabytków sławkowskiej ziemi należy średniowieczny miejski układ urbanistyczny, z centralnie położonym rynkiem o kształcie kwadratu. Otaczająca go zabudowa pochodzi z późniejszych wieków. Najstarszym zachowanym zabytkiem w obrębie rynku, jest karczma – Austeria (ryc. 1, 2), której pochodzenie datowane jest na 1701 rok. Do innych istotnych obiektów, dających świadectwa wielowiekowej historii grodu nad Białą Przemszą, należą ruiny zamku i kościoła.

Jan Długosz w katalogu biskupów krakowskich przywołuje fundację szpitala górniczego na terenach Sławkowa przez biskupa Pełkę, następnie kościoła pod wezwaniem św. Krzyża oraz parafii, które to wydarzenia miały mieć miejsce w roku 1203 [Długosz 1864]. Zgromadzone wyniki badań archeologicznych zdają się nie w pełni potwierdzać prawdziwość tej daty, jednak można założyć że był to prawdopodobnie XIII wiek. Nie jest wykluczone, że pierwotnie mogła znajdować się na wzgórzu drewniana świątynia. Miasto bez wątplenia musiało stanowić osadę o dużej populacji, o czym świadczy istnienie obiektu sakralnego – kościoła, jednocześnie o zasobnym skarbcu – świadectwem czego jest istnienie wielu karczm (do dziś zachowana Austeria).

Bardzo istotnym zachowanym elementem historycznego rodowodu ziem sławkowskich jest kościół p.w. św. Mikołaja. Obiekt ten pochodzi z XIII wieku. Pojawianie się tego typu budynków często łączyło się ze wspomnianymi przeobrażeniami wsi

w ośrodki miejskie. Wysoce prawdopodobne jest, że na miejscu kościoła znajdował się wcześniej drewniany obiekt sakralny – prawdopodobnie miejsce kultu pogańskiego [Kantor-Mirski 1929]. Prezbiterium kościoła o kształcie prostokątnym, pochodzi z czasów lokacyjnych, o czym świadczy zastosowanie następujących detali architektonicznych: do budowy ścian użyto cegły, a do sklepień i cokołów kamienia, we wschodniej ścianie prezbiterium umieszczono trzy zgrupowane okna, z których środkowe jest umieszczone nieco wyżej. Także elementy dekoracyjne, takie jak fryzy, gzymsy i charakterystyczny dla przełomu XII i XIII wieku tzw. wedyjski (słowiański) układ cegieł świadczą o podobieństwie do kościołów klasztornych, których powstanie także datuje się na XIII wiek (Sandomierz, Mogiła) [Szydłowski 1928: 93-95].

Za najważniejszy dowód bytowania biskupów krakowskich w Sławkowie uważany jest zamek (ryc. 4), którego ruiny znajdują się u zbiegu ulic Browarnej i Staropocztowej. Czas jego powstania szacuje się na XIII wiek [Pierzak 2002: *passim*]. Jego budowę zainicjowali biskupi krakowscy, gdzie wyróżnić należy Pawła z Przemankowa. Pierwotny zamek miał prawdopodobnie wymiary 124 x 90 m, był budowany na rzucie nieregularnego prostokąta. Mury miały szerokość 2–3 m i wysokość około 7 metrów [Pierzak 2002: *passim*].

W związku z napięciami historycznymi związanymi z konfliktem biskupa Pawła z Leszkiem Czarnym, budowę przerwano a następnie wznowiono w roku 1284. Kolejne burzliwe dzieje historyczne doświadczały zamek w sposób znamieny. W 1289 roku w związku z konfliktem Henryka IV Probusa z biskupstwem wrocławskim książę zajął sławkowski zamek. Z jego rąk zamek trafił pod panowanie biskupa krakowskiego Jana Muskaty, za czasów którego obiekt został rozbudowany o ziemny wał z bramą i fosą. Ponadto wzmocniono i zmodernizowano mury obronne, które pierwotnie wykonane zostały w sposób niestaranny, ze słabego materiału (dolomit) i w sposób często niezgodny ze sztuką budowlaną. Dokonano także rozbudowy wieży mieszkalnej oraz wybudowano dodatkowe budynki gospodarcze. W późniejszych latach powstał inny obiekt mający bezpośrednie związki z krakowskim biskupstwem – tzw. lamus, którego budowę określa się na wiek XVII, jednak na drodze badań archeologicznych odkryto istnienie grubych murów podziemnych, co może wskazywać na znacznie wcześniejszy czas budowy obiektu. Prawdopodobnym przeznaczeniem budynku była funkcja letniej rezydencji wypoczynkowej dla biskupstwa [Pierzak 1998: *passim*].

Układ urbanistyczny

Sławków należy do nielicznej grupy miast polskich, których układ urbanistyczny zachował się w tak czytelny i niezmienny sposób (ryc. 5). Z opracowań planu miasta wyłania się czytelny plan miasta z regularnym podziałem szachownicowym, nieco zakłóconym we wschodniej części przez kościół i wzgórze zamkowe. Regularny układ przestrzenny miasta stanowi dowód przemawiający za lokalizacją Sławkowa w sposób znamieny dla lokacji miast na prawach niemieckich, których układ urbanistyczny pozostał zachowany do dziś, np. Kraków. Zewnętrzny obrys miasta wyznaczony został poprzez ulice połączone w zamknięty obwód: Zawalną, Młyńską, Browarną, Zakościelną, Wał i Poprzeczną. Wraz z upływem czasu wymienione ulice zostały wytyczone po zewnętrznej stronie dawnych fortyfikacji miejskich, które stanowiły pierwotną granicę układu urbanistycznego miasta. Ślady dawnych fortyfikacji miejskich wyjątkowo dobrze

zachowane zostały w południowo-wschodniej części miasta, u zbiegu ulic Browarnej i Młyńskiej, gdzie do dzisiaj widoczny jest fragment wysokiego wału ziemnego i część fosy.

Centrum lokacji stanowił kwadratowy Rynek o wymiarach 114 x 114 m, z którego narożników wybiegały pod kątem prostym po dwie ulice, wyznaczające regularne prostokąty bloków przyrynkowych o równoległym układzie działek.

W charakterystyce planu miasta Sławkowa, jako osady o charakterze obronnym, należy podkreślić jego rozległość przez włączenie przedkolacyjnych strategicznych elementów, czyli zamku biskupów krakowskich oraz kościoła św. Mikołaja w miejski system warowny. Zewnętrzne zamknięcie układu szachownicowego stanowiły ulice, które wyznaczone zostały po zewnętrznym obrysie miasta, w narożnikach o kształcie półokręgu, równoległe do kierunku rozpięcia systemu obronnego miasta. Do dzisiaj zachowany przebieg ulic miasta (Podwalnej, Wikle) dokładnie uwidaczniają pierwotny przebieg miejskiego systemu obronnego – murów warownych. Linię wskazującą na przebieg systemu warownego zaburzają w systemie obronnym kościoły i zamek, które włączone zostały weń w miarę rozwoju miasta [Pierzak 1988: *passim*].

W czasach lokacyjnych istniały dwie bramy miejskie. Południowowschodnia, zwana Krakowską, oraz północno-zachodnia, zwana Bytomską. W mieście znajdowały się także dwie furty – Pilecka (w kierunku Pilicy) oraz Zamkowa, prowadząca do zamku. Koło bramy Bytomskiej prawdopodobnie znajdował się szpital zakonu św. Ducha wraz z klasztorem i kościołem św. Jana (żaden z wymienionych nie został zachowany do dzisiejszych czasów), natomiast zamek, jak i kościół św. Mikołaja, znajdował się poza zwartą zabudową miejską, jednakże w linii murów obronnych miasta. Przez północną część miasta przebiegał wspomniany uprzednio szlak handlowy *Via Regia* z Krakowa przez Olkusz, Bytom aż do Wrocławia, stanowiący część najdłuższego szlaku handlowego, łączącego wschód z zachodem Europy. Przebiegał on przez Rynek i Mały Rynek na wschód [Pierzak 1998: *passim*].

Ocena stanu zachowania układu urbanistycznego

Miasto Sławków zostało niejednokrotnie dotkliwie doświadczone przez klęski żywiołowe i w ich konsekwencji powstały naruszenia oryginalnej zabudowy miejskiej (najwięcej pożarów było w XIV wieku). Odbudowa miasta przebiegała bez naruszenia pierwotnego układu urbanistycznego, na bazie istniejących parceli i murów fundamentowych. W XVI wieku rozbudowa Sławkowa przesunęła się na przedmieścia, na tereny położone w kierunku północno-wschodnim [Kiryk 2001: *passim*]. W czasie odbudowy nieznacznie zmienił się układ ulic poza ścisłym centrum miasta, powiększono działki budowlane, natomiast pozostałości średniowiecznego systemu obronnego w postaci wałów i fos istniały w swojej postaci aż do 1791 roku [Pierzak 1988: *passim*].

W chwili obecnej Sławków można zaliczyć do tych nielicznych miast, gdzie układ urbanistyczny ścisłego centrum i okolic pozostał w dużej mierze oryginalny. Rynek dalej jest kwadratem o wymiarach 114 x 114 metrów. Jednak w związku ze zmianami szerokości parcel, co prawdopodobnie wynikało z samowolnego zajmowania terenów pod zabudowę, uległy zwężeniu niektóre ulice. W wyniku zwężenia doszło do zamknięcia ruchu kołowego na uliczce prowadzącej z Rynku do ul. Podwalnej (przez Świętojańską i Kwartowską) i uliczkę prowadzącą do ul. Kozłowskiej (przez Siewierską).

Ocena zachowania substancji architektoniczno-budowlanej

W XIX wieku prawdopodobnie wciąż w mieście dominowała zabudowa drewniana. Dopiero koniec wieku przyniósł rozwój budownictwa murowanego z pokryciem dachowym z blachy i dachówki. Nie trudno dziwić się, że w wyniku pożarów, w zasadzie nie zachowała się oryginalna zabudowa miejska okolic Rynku w Sławkowie. Jedynym wyjątkiem jest budynek Austerii – karczmy, której fundamenty datowane są na XIII wiek. Budynek ten zaczął pełnić tę funkcję w roku 1701 i pełni ją do dziś. (ryc. 1, 2). Obiekt znajduje się w południowo-wschodniej części rynku, przy wylocie ul. Legionów Polskich w kierunku Krakowa. Ustawiony jest frontową elewacją z podcieniami, charakterystycznymi dla zabudowy miejskiej Sławkowa, do Rynku miasta, natomiast jego boczna elewacja przylega do ulicy Mały Rynek, prowadzącej właśnie do małego rynku. Budynek kryty jest polskim dachem łamanym pokrytym gontem. Obiekt ponadto znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej województwa śląskiego³.

W centrum płyty Rynku sławkowskiego znajduje się ratusz miejski, którego obecna sylweta pochodzi z początku XX wieku. Na jego miejscu stał wcześniej budynek drewniany, który reprezentował budowlę typową dla rynku sławkowskiego – posiadał podcienie wsparte na murowanych kolumnach, z dachem łamanym polskim kryty gontem.

Pozostała część zabudowy otaczającej płytę rynku nie zachowała się w stanie oryginalnym. Większość zabudowy pochodzi z II p. XIX wieku, a pierzeja północna została w całości odbudowana ze względu na całkowite strawienie tkanki miejskiej przez pożar [Kiryk 2001]. Niemniej w zabudowie otaczającej Rynek sławkowski można dostrzec pewne elementy charakterystycznego budownictwa, które mimo różnych przeszkód zachowały się częściowo. Pewnym powtarzającym się, typowym elementem zabudowy miejskiej są domy podcieniowe. Cechą je wyróżniającą jest występowanie elementów takich jak łamany dach polski kryty gontem, wsparty od frontu na kolumnach murowanych postawionych na cokołach tworząc podcienie. Czas ich powstania datowany jest na końcowe lata wieku XVI. Do sławkowskich domów tego typu budownictwa, zaliczają się obiekty zlokalizowane w uliczkach odchodzących od Rynku miasta, między innymi wspomniana Austeria oraz dom narożny przy ul. Biskupiej 2, datowany na XVI/XVII wiek. Budynek ten obecnie kryty jest papą, pierwotnie gontem. Podcień obiektu wsparty jest na pięciu kolumnach murowanych, opartych na kamiennych cokołach (ryc. 6) [Kiryk 2001]. Istnienie tego typu obiektów pozwala założyć, że w przeszłości prawie cała zabudowa Rynku wyglądała właśnie w ten sposób.

W południowo-wschodniej części Sławkowa zachowany jest jeden z najstarszych zabytków miejskich, wspominany już, kościół św. Mikołaja p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego (ryc. 3), w którym najstarszą część stanowi oryginalne średniowieczne prezbiterium. Na absydzie zachowany jest wczesnogotycki fryz arkadkowy, a przy wieży znajduje się zabytkowa kruchta kościelna. Wieża była niegdyś prawdopodobnie wyższa, bardziej masywna – pełniła rolę obronną w związku z włączeniem kościoła do systemu obwarowań miejskich [Pierzak: 1988]. Należy tutaj wspomnieć także o drugim najstarszym obiekcie sławkowskim – zamku biskupów krakowskich i wzgórzu zamkowym z pozostałościami średniowiecznego systemu obronnego. Po dziś dzień w rejonie ulic: Browarnej i Staropocztowej zachował się w stanie niezmiennym kształt wzgórza zamkowego z elementami fosy i fragmentami murów.

³ Oficjalna strona Szlaku Architektury drewnianej województwa śląskiego <http://www.slaskie.pl/sad/> (dost p 10.02.2017).

Podsumowanie

Miasto Sławków, położone nad rzeką Białą Przemszą, stanowiące ważny punkt na mapie historycznej Małopolski, jest miejscem wartym szczególnej uwagi z wielu powodów. Wymieniając najstarsze i najcenniejsze ośrodki miejskie Polski nie można pomijać niewielkiego, lecz historycznie pełnego bogactwa miasta Sławkowa. Ten niegdyś prężnie rozwijający się bogaty ośrodek, gdzie dominowało górnictwo, a także dynamicznie rozwijał się handel (co spowodowane było położeniem na trasie jednego z najważniejszych szlaków handlowych Europy) prawdopodobnie kryje w sobie jeszcze wiele sekretów. Wszystkie te, które zostały już odkryte wprowadzają wiele nowych informacji na temat rozwoju osadnictwa polskich wieków średnich. Pomimo burzliwej sytuacji polityczno-gospodarczej miasta, związanej z dziejami historycznymi czy klęskami żywiołowymi, w mieście zachowało się wiele wspaniałych obiektów architektonicznych.

References Bibliografia

- Długosz J. (1863). *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. L. T. 3. Wyd. A. Prze dziecki. Kraków.
- Kiryk F. (2001). *Dzieje Sławkowa*. Kraków: Secesja.
- Malik R. (2005). *redniowiecze lokacje miejskie w granicach kasztelanii chrzanowskiej*. „Wiadomo ci konserwatorskie”. Wydanie 18/2005. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.
- Matuszczyk Z. (2011) *Architektura dawnego i współczesnego Sławkowa: 750 lat praw miejskich Sławkowa*. Sławków: Urząd Miasta Sławków.
- Piekosiński F. (1874). *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej w Wacławu*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Pierzak J. (1988). *redniowieczny Sławków odsłania swoje tajemnice*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Pierzak J. (1992). *Wczesno redniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Sławkowie, woj. Katowickie. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych*. t. XXXVI/1-2. Kraków: PAN.
- Pierzak J. (2002). *Zamek biskupów krakowskich w Sławkowie*. Bytom: Muzeum Górnictwa i Skarbnictwa w Bytomiu.
- Przemsza-Zieliński J. (2006). *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Sosnowiec: Stowarzyszenie Związek Zagłębia Dąbrowskiego.
- Rajman J. (2000). *Pogranicze śląsko-małopolskie w redniowieczu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ekonomicznej.
- Szydłowski T. (1928). *Pomniki architektury epoki piastowskiej we województwach Krakowskim i Kieleckim*. Kraków Gebethner i Wolff.
- Wiszczowski S. (1955). *Mury miejskie Krakowa*. „Ochrona Zabytków” (3), 161-177. Kraków: Czytelnik.